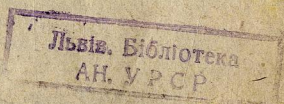

36472

Дмитро

О. Мицюк.

ОБЩИНА ТА ЗЕМЕЛЬНА РЕФОРМА.

Л у б н і.

Друкарня Б. Левітанського, буд. Шемета.

1917.

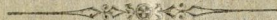
Ціна 65 коп.

О МНЮК.

1891

1891

ОБЩІНА ТА ЗЕМЕЛНА РЕФОРМА.

Ціна 20 коп.

Друкарня Б. Левітанського, вул. Швейцар.
1891

56

10

30/153

О. Мицюк.

5981

ОБЩИНА ТА ЗЕМЕЛЬНА РЕФОРМА.

(134)

Львів. Бібліотека
АН. УРСР.

Лубні.

Друкарня Б. Левітанського, буд. Шемета.

1917.

Львівська державна
наукова бібліотека

№

3975

Община та земельна реформа.

*Значіння
общини.*

У Російській державі тільки одні селяне володіють землею на общиннім праві. Правда і серед їх стріваються ще й другі форми володіння землею та всетаки общинників набирається більшість. Коли пригадаємо, що 85% людности Росії є селяне, що, значить, будучність Росії, як в рівній мірі і України, залежить од того добре чи погано буде влаштовано селянство—то стане ясно, що питання про Російську поземельну общину та земельну політику, як минулу, так і нинішню має не тільки теоретичний інтерес, а й величезну практичну вагу. На черзі бо дня стоїть земельний устрій багатьох мільйонів селян, тих селян, що або зовсім не мають землі, або мають її дуже обмаль. Дати їм землю збираються майже всі політичні партії, та тільки в якій формі те зробити? Сама поширена серед бідних хліборобів партія соціалістів-революціонерів збирається дати тую землю селянам на общиннім праві. От же чи буде це добре для наших селян-українців чи може їх треба вдовольнити землею якось інакше.

Її природа. Община як щось ціле, має повне право розпоряжатися землею, міняти її закладати і т. д. Окрім того право самій орати, гуртом сіяти, миром жати,—теж завжди їй належить, та порівнюючи те важне право гуртового, артільного, кооперативного користування землею рідко здійснюється. Кожний же член її, кожний общинник з окрема має саме

тільки право користування. Право ж розпоряжатися общинною землею буває в його тільки в окремих разях і тільки умовно, як згодиться на те вся община і постановить об тім законний приговор. Так каже відомий дослідник общини економіст Кочаровський; точніше висловлюється про те юриста: „Общинною власністю, каже професор Шершеневич, називається таке право власності на землю, що належить селянській громаді; селяне мають право вкупі чи кождий з окрема тільки користуватися землею. Власником землі виступає спілка селян, як щось ціле. Цей союз володіє на праві власності тільки нерухомим майном (недвижимымъ имуществомъ) і саме однією тільки землею. На общиннім праві не володіють землею ні города, а ні містечка. Коло землі пораються і нею, таким чином, споживають окремі члени, общинники. Нею вони можуть користуватися або гуртом, або по одному на одведеним кождому участкові. Така природа общинного землеволодіння. І укладаючи новий закон, про наділення селян землею в формі передільної общини, як те думає зробити партія соціалістів-революціонерів, з такої природи общини прийшлося б виходити.

Спiрнiсть походження. Як поспитать про те, відкіля взялася община, яке правдиве її історичне походження, то це викликає багацько змагань та суперечок. Такі вчені, як Чічерін, Сергеевіч, Мілюков кажуть, що нинішня община є наслідок урядової політики: вона утворена системою абсолютизму, царатом та кріпацтвом. З другого погляду община є самостійна громадсько-економічна організація, що зросла сама собою, природньо, через особ-

ливі умови господарського життя Росії. Кочаровський та Кауфман не ймуть віри в ідею державного походження общини, а стоять на тім, що община виникла і розвивалась сама собою. Вона з'являлась тоді, коли починала зростать земельна кіснота.

Аграрна еволюція. Самою першою початковою формою володіння землею в Західній Європі, як здебільшого думають вчені, була земельна община. Одначе сього не можна сказати що до інших країн світу. Сібірські статистики, наприклад, довели, що в Сібірі первістні форми землеволодіння були не общинні і характеризуються не аграрним комунізмом, а навпаки, там панувало захватне володіння, яке по своїй суті дуже близько стоїть до приватної земельної власности. Яка б форма власности історично не була попередньою приватна чи громадська, але мусимо визнати, що поземельна власність по всім світі ступінь за ступнем простувала од колективної форми до індивідуальної. Од общини до хутора і якої ж тепер треба соціальної революції в головах людей, аби вони стали мислити навпаки, аби вони з індивідуалістів стали колективістами! В цім прокляття нашого покоління і нашого часу, через це і програм земельної реформи навіть у соціалістів-революціонерів носить компромісовий характер. У самих горячих ентузіастів він не сягає до соціалізму, а обмежується соціалізацією.

Як поширив общинне володіння. Общинна форма, як вище згадано, була здавна відомою всім народам Західної Європи; де-не-де вона зберігається там і до наших часів-як остача колись широко розповсюдженого типу володіння

землею. Але тільки одна Росія в наші часи справедливо являється класичною державою общинної власності і община в їй займає територію далеко більшу, ніж площа хуторів, одрубів та іншої індивідуальної власності. Од Владівостока і до Литви, од Архангельська та й до Кавказу—на таких незміримих географічних просторах стрівається общинна форма крестьянського землеволодіння. Самою старою що існує з XV віку, що і нині живе нормально, являється община центральної Великоросії. В Сибірі як подекуди община виникає навіть тепер, на наших очах. На Україні і саме в губерніях Херсонській, Харківській та Катеринославській—передільна община виникла в кінці XVIII. та спочатку XIX віка. До того часу Україна не знала передільної общини. Правда у професора І. В. Лучицького можна знайти вказівки ніби то передільна община існувала і на нашій землі в ті часи та на перевірку вийшло, що він змішав общинне володіння з спільним (общимъ), на що вказала і, таким чином, спростувала помилку, О. Я. Єфименчиха.

Поділ та класифікація общин. Після сказаного ми уже а priori повинні ждати різних общинних форм, коли маємо різні етнографічні, природні, економічні, юридичні та культурні умови, на-диво ріжноманітні в Росії. Так воно і справді є: не скрізь община має однакове обличчя, життя утворило велику силу самих різних одмін. Зведемо їх до загальних типів. Коли в основу поділу покладемо територіальний принцип, то намітимо такі вироблені ходом історії типи общини. Там де община обіймає ціле село, ми маємо *просту* общину,—таких

общин найбільше. Коли община обіймає частину села—вона зветься *роздільною*, чи дрібною. Тільки зрідка стрівається община, що обнімає собою декілько сел,—така община зветься *складною* або волосною. Як же ж за основу поділу приймемо ступінь спілоти форм та розвію общинного духу, ми матимемо такі три основних типи: 1) община, що тільки складається, 2) община, що функціонує,—в таким разі общинний дух переважає собою особистий, індивідуальний, 3) община, яка вже трухлявіє і хиле до розпаду. Коли йти од східної Сибірі до західних губерній Європейської Росії, то послідовно пройдемо місця, де община тільки складається, де вона зовсім уже склалася (в центрі) і потім, де індивідуальне право вже безперечно бере верх і викоріняє общинне.

Як община складалася: Земельна власність не могла виникнути в охотницьку добу, коли люде жили од звіриного промислу. Вона не могла з'явитися і у пастуських народів, що перекочували з чередою з місця на місце. Тільки з хліборобством могла зародитися земельна власність. „Поземельна власність, каже відомий французький економіст Ш. Жид, порівнюючи недавнього віку і складалася вона з великими труднощами“*).

Семейно-захватне володіння. Тоді, як людей було трохи, а, значить, земель вільних дуже багацько, ми мали (і маємо) семейно-захватне володінне. Вся земля належить державі. Окремі одмежовані обшарі її кругом сіл належать общинам,

*) Ш. Жид. Основи політичної економії, М., 1916 р., стор. 454.

а захоплені нивами участки в сіх округах окремим семьям. Так що в сю добу разом живуть собі і рівнолежно розвиваються общинні і особисті напрямки, що пізніше зчепляться в боротьбі, при чім, один з їх подужає і сам зостанеться на кону життя. Чий буде верх, те в значній мірі буде залежать од поведінки держави і земельної політики правлячих верхів.

Як людей більшає, а земельна площа зостається та ж сама, міжу двома хліборобами, що хотять захопити один учасок, або між тим, хто встиг захопити, і другим, котрий ще тільки шукає аби захопити—виникає змагання. Община повинна вмішаться в їхню суперечку і обмежити або й припинить розвиток семейно-захватного права.

Одразу не велять робить захватіть земель чужакам, захожалим людям. Таке обмеження захватного права легко проходить. Після того, черга приходить і до своїх односельців. Тут обмеження перш усього спадають на захват таких угоддів, котрих раніш починає на всіх не хватать, а потім і на такі, в які або нічого не вкладено, або дуже мало витрачено праці та капіталу. Такими звичайно являються сіножаті через що і перехід од вільного захвата луків до обмеженого одбувається більш-менш легко і швидко. Поволі складається при тім свідомість, що община має повне право обмежувать захвати не тільки новинних а і розораних земель.

Обмеження його. Ледві не первим обмеженням захватів уже розораних земель було домагання, аби захватчик справді почав оброблять зайнятий ним учасок. Одного оборювання борозною,

або наложенням зарубок на дерева і т. п. символічних знаків володіння землею стає мало. Така основа володіння визнається нікчемною! Далі устанавлюють строк, на який участок може бути оставленим в залеж і після якого він од захватчика знов йде під ві льний захват. Сей речінець являється одним з сліду ючих ментів в процесі обмеження захватів розораних земель. Ще далі захватне володінне часто обмежується тим, що прямо визначається відомий строк обробітку. Останній спосіб геть сильнійше і більш різко обмежує особисте право захвату на руч общинного та переиначує захватне володінне із володіння лише в користування.

Чимало общин прямо встановлюють розмір захвата і не дають захоплювати участків вище установленої норми. Цей засіб трапляється не часто, та проте він все таки стрівається у самих ріжних місцевостях. Пстім, аби не дати робить захвати великим та дужим сем'ям в розмірах більш того, що вони можуть обробити,—громада иноді встановляє для захвата чергу. Сим обороняються од кривди маломочні хазяї. В обмеженню захватів розміром та чергою особливо визначається прояв общинного права безпосередньо розпоряжаться землею.

Общинно-одводне володіння. Як в ході обмежень особистого захвату, так і в розвитку права общини розпоряжаться тими чи иншими земельними участками, права робигь одводи, не можна не помітити того, що все те йде ступінь за ступнем, повільно та закономірно. Окремими площами землі перш усього община розпоряжається тоді, коли ті участки—ничії, тоб-то виморочені, або, як де-не-де

говорять, безродні. На участках виморочних общинники зживаються з думкою про общину, як хазяйку—власницю і на цих то безрідних участках вперше стане випробовувати себе общинно-передільний механізм! Одночасно і рівнобіжно з правом порядкувати виморочними участками з'являються факти одібрання частини, а подекуди і всього захватного участка у недоїмщиків. В наслідок ряду прецедентів общинно-одвідне право досить вияснюється і одвод громадою, аби запобігти суперечками між односельцями починає одбуватися по прозбі самих же захватчиків відносно всіх незайнятих ще ніким земель. Такі одводи становляться все частіш та частіш, доки кінець-кінцем не зробляться загальним правилом. Після сього ті захвати, що зроблені без громади, бо одвод ще не був звичайним, община починає лічити неправильними, говорити що вони не мають повної сили, а в окремих випадках такі участки одбираються і оддаються иншим. Одібрать у одного хазяїна і передать другому—се вже не що инше, як перерозподілення землі, тобто початкова форма общинно-передільного володіння.

Так от фаза обмежено-захватного та общинно-одводного володіння є процес, в яким поволі потухає особисте право володіть та порядкувати землею, а натомість розвивається і все дужче завоює собі місце право общини. Недалеко вже і до вищої форми права порядкувати землею—до періодичних урівнюючих переділів всієї, або частини общинної землі. Такі переділи і є та сама особливість, якою російська община різко одрізняється од західньо-європейської, де общинники володіють землею в постійній незмінній долі.

*Розвій
переділів.*

Ще за ревизії крест'янство Росії чисто автоматично переділяло податі на ревизську душу. Після ж реформи 1861 року переділ (розполога) податів по робочих силах став найчастішою формою. Получився неначе податок на працю, а разом з тим такий новий обов'язок, наложений на працю, давав їй і нове право на об'єкт роботи—на землю. Через се рядом і одночасно з рівнянням податів попадаються вже і перші переділи землі в тих окремих випадках і відносно тих угоддів, де вони легше всього могли здійснитися: бачимо перш усього переділи покосів. З їх почалося обмеженне захватів і общинні одводи, на їх же зароджуються і перші земельні переділи. Після сього не будуть вже небувалою повинною перші переділи нив. Сі переділи в розвиткові общини являються важною перемогою общинного права на працю, на обробітку землі щоб прожити над правом труда, затраченого вложеного в землю. От шлях, яким дійшли до переділів пахотної землі.

Хоть і рідко та скрізь трапляються випадки, коли окремий хлібороб общинник не вложив своєї праці в землю роблячи її вгодною під обробіток: се тоді, коли сама первацька розробка землі, розкорчовка лісу під ниву і т. п. робиться цілою общиною, всією громадою. От такі місця поперед всього й діляться порівно поміжу всіма общинниками.

Та опріч цих випадків часто стріваються, такі умови володіння, котрі роблять користування захваченим участком незручним навіть для самих його захватчиків. Перш усього, треба указати на величезну заплутаність, спірність та непевність захватного

володіння. Вже за початкових захватів участків під ниви через неоднаковість ґрунту, місцевости, далечини і т. п. кождий хазяїн дбав про те, щоб мати декільки пайок і в ріжних місцях. Потім через передачу спадщини, тому, що участки дрібнішають, через те що виникають судові позви і т. п., черезполосність де далі досягає все більших розмірів. І наприкінці володінне захватними участками часто заплутується в такий вузол, якого не можна вже розплутати, коли зоставить ту ж саму форму володіння, але котрий можна тільки розрубати урівнюючими переділами. Таким чином, перших переділів ждуть чимало й з тих господарів, котрі, напевне, навіть програють в розмірі, але зате сподіваються виграти на другім, головним чином, на ясности володіння і спокою.

Слідуюча незручність захватного володіння в тім, що не можна залишити участка раз розораної, потім виснаженої землі в заліж там, де треба. Боязко, що кождий другий хазяїн займе його собі. Гніт неслобідного хазяйнування на своїм власнім участкові являється більшим ніж хлібороб відчував би за існування рівняючих переділів на деякий строк. Таке хитке володіння викликає у селян бажання поділити всю землю по душах. До переділів також приводять і державне межування, що розділює міжобщинні земельні простори; і те, що на місце великої кількості семейно-захватних вигонів, покосів і нив—одводять один спільний для всіх общинників вигон, один покос, одну площу пахатних земель; і заведення спільного правильного сівообороту та й ще деякі другі фактори. Менти першого переділу часто бувають близькі до мента переходу до трьохпільля. Часто ни-

ви, що тісно облягають село, ходять в трьохпольнім хазяйнуванні, а геть далекі землі застаються ще захватно-одводною залежжю.

Перші переділи у своєму розвитку завжди ідуть по лінії найменшого опіру. Наприклад, передбачаючи, що незабаром якийсь учасок (частина вигона, сінокоса...) може бути захваченим окремими хазяїнами, община раніше поспішає розділити його рівними пайками на всіх хазяїв. Переходячи од цілини на землі вже розроблені, перші переділи зпочатку торкаються тих видів піднятої не новинної землі, в яку або мало затрачено праці, або вона більше встигла окупиться. У великій більшості общин в перший переділ ішла пахать, що зараз позавгородами села лежала, яка найраніше була піднята і найкраще встигла сплатити працю першої розробки.

Переділи зпочатку розвиваються потроху та поволі. Майже ніколи не йде в переділ вся пахать зразу, а завжди рівнянне охвачує лан за ланом, розходячись в шир і в далину на протязі років і десятиліть. Та ж сама повільність постерігається і в удосконаленню самих переділів землі.

*Типова
община.*

Ми підійшли нарешті до апогею розвитку общинного права—до урівняюче-передільної форми володіння землею. Як маємо таке володінне, то кождий член общинни, кождий хлібороб в кождий мент має рівне з иншими право на общинну землю. Грунтуючись на цім праві йде безугавна боротьба за землю, дякуючи чому земля по-

стійно рівномірно поміж общинниками і переділяється. Таке власне оснівне ядро російської крест'янської общини в мент, коли вона вже цілком зложила. Головною ознакою і найважнішою функцією общини являється рівняючий переділ, котрий перш усього рівняє землю в розмірі, а потім вже і в якості учасків окремих родин. Переділ змінює розмір долі, якою хазяї беруть участь в общинній землі. Поставлений, таким чином, між двома вимогами — „количественного і качественного урівнення“ переділ иноді не роздробляє нив до тієї міри, яка необхідна в інтересах рівняння. Община на якийсь час мириться з тим, що одні члени її дістають участки з більш родючою землею, другі — з менш, але разом з тим заводять такий лад, щоб через відомий час був обмін участками між хліборобами общинниками. Видціль стає ясною роля другої, характерної для общини функції, щозветься „переверсткой“, або переміщенням пайок. Перевестка рівняє землю, що до якості, при чім доля кожного по площі лишається без зміни, а тільки всі хазяї міняються участками.

Переділи бувають загальні, коли вони торкаються всіх хазяїв і всієї площі якогось небудь угоддя і часткові, коли вони дотикаються лише частини хазяїв, або окремих одиниць. Часткові переділи виправляють нерівність у розпрдїленню землі раніш ніж прийшла пора нового загального переділу. Вони являються добрим компромисом у сварці, де одні общинники домагаються загального переділу, а другої його не хочуть. З другого боку часткові переділи регулюють користування землею общинників, змягчають ту нерірність в земельнім забезпеченню,

що обов'язково постає на протязі між двома загальними переділами.

Загальні переділи можуть одбуватись в невизначені, або в наперед призначені строки. Тільки садиби, луки й гаї ніколи не переділяються. Надзвичайно ріжняться принципи крітерії, одиниці, на які поділяють землі. Рівне право на землю кожного домохазяїна різно бо може розуміться. Самою першою, незграбною формою рівняння являється поділ пахоті порівну на двір. За нею йде поділ на ревизьку душу. В післяреформений період ся остання була головним пунктом рівняючої розпологи для всіх майже общин Росії.

Першою порвала з традиційною ревизією ревизько-передільна розполога. При сій розполозі, в міру вимирання мужських ревизьких душ їх наділи розкидаються між ревизькими мужськими душами, які ще zostалися жити. За нею пішла ще більше розповсюджена, ревизько лицева розполога. По правилах такої розпологи ревизькі душі повноправно володіють своїми наділами до смерті. Після ж їхньої смерті земля, ставша вільною, розкладається між молодими неревизькими душами.

Більш доскональними являються переділи по робочому складу сем'ї. Доки землі багацько, коли наділ може дати роботу майже всім робочим силам общини, переділи одбувались по робочим силам хазяйств.

Вища ж ступінь земельного й хазяйнячого рівняння досягається тільки при споживчих (потребітельних) системах розпологи. Такі переділи найбільш поширені. Розполога споживчого типу—на всі лицеві

мужські душі—так проста, що не має що особливо пояснити. Всі різні вгіддя розбиваються на стільки частин (паїв, душ, наділів,) скільки під час переділу є в общині душ мужького полу, а далі кожна родина дістає стільки таких частин, скільки в ній є оцих живихъ мужьких душ. Ся розполога звичайно з'єднана тільки з одними загальними періодичними переділами, що урівнюють землею всіх хазяїв цілком наново і в новім розмірі.

До сієї споживчої системи рівняння на лицеву мужеську душу житте зробило два корективи. Для повноти урівняння треба не рівно наділяти кожного землею, а пропорціонально літам: на неробітника, полуробітника, повного робітника, одводяться різні площі землі. Далі той чи инший наділ дається не тільки на мужеські, але й на жіночі душі: „Всі ми одинаково хрещені,—і сини, і дочки, і вдови,—то треба і всім по рівній частці й землі дати“, кажуть селяне Херсонського повіту, „однаково і їм (женинам) істи треба“. Вказані тільки що корективи в свою чергу модифікуються і треба дивуваться лише, до якого високого рівняння в багатьох випадках, сам собою дійшов общинно-передільний механізм!

*Община та
ідеологічні
групи.*

Німець Гакстгаузен перший одкрив російському громадянству всю орігінальність інститута общинної власности. Через нього славянофіли познайомилися ближче з тим величезним значінням, яке має земельна община в громадській устрю Російської держави. Вони стали думать, що община наслідок особливої

природи славянського племені та й стала горючим її оборонцями. Противники славянофілів, западники, бачили в общині тільки докази нашої культурної одсталості, відносилися до неї неймовірно, думаючи, що вона засуджена зникнуть так само, як зникла община на заході.

Батько російського соціалізму, Чернишевський, російську общину відносив до однієї із форм первобутового комунізму і прозрівав у ній, як і все потім народництво, зерно з якого виросте майбутній лад Росії. Дякуючи общині, на його думку, ми ближче стоїм до соціалізму, ніж Західна Європа. З народників, що йшли по сліду Чернишевського, самим блискучим представником був Михайловський. У вісімдесятих роках в Росії з'являється новий напрямок громадської думки—марксизм, що ставиться до общини вороже. З марксистського нині соціал-демократичного погляду община задержує технічний прогрес, нічого цінного в собі не має і, нарешті, по їх думці майбутній соціалістичний лад з'явиться в наслідок розвитку капіталістичної системи хазяйства.

Починаючи з 80-х років і в урядових колах Росії відносини до общини стали двоїсті. Одна течія, на чолі якої стояли стовпи консерватизму, співчували общині. На їх думку вона мішала пролетаризації селянства і переходу до нас західно-європейських соціально-економічних ідей. Селянин общинник на їх думку, як всякий селянин-власник не піддається революційним ідеям. Він чесний і боїться Бога. Другі члени правлячих верхів були настроєні проти общини. Вони знаходили в ній відомі комуністичні початки і боялися впливу общинного духу

на відносини нашого селянства до панської і взагалі приватної власности. Казали, що через переділи мужик не знає міцної власности, а тому перестає по-важати всяку власність, а говорячи те побоювалися так званого чорного переділу всіх земель: панських, удільних, монастирських та інших. Того самого чорного переділу, до якого кликала здавна грізна для царів і панів партія соціалістів-революціонерів.

Найголовніші аргументи за і проти общини. Приступаючи до розгляду головніших аргументів за і проти общини, ми мусимо перш усього спинитися на тім вияві общинного духу, біля котрого концентруються головні суперечки.

Треба визнати, що життєвий побут, при яким земля час од часу *перерозпреділюється* між усіма житцями села в залежності од кількості душ кожної сім'ї в коріні одрізняється од звичайного ладу, коли майно переходить в спадщину до роличів, на підставі відносин родства. В общині діти получують землю не через те, що оставляє її їм батько, мати і т. д., а земля одводиться їм, як членам общини. Син може получить наділ і за життя батька без того, щоб батькові прийшлося поділитися своїм наділом. З другого боку, смерть батька хоть і ослобоняє землю, та вона переходить не дітям, а всій громаді селян. На дітях не одбивається поведінка батьків: батько п'яниця не може позбавити своїх дітей землі, бо *вона достається їм не од його*. Потім, і це ще більше важливо, на становищі дітей не одбивається чисельність сім'ї. Звичайно буває так, що

чим більше дітей, тим менше землі достається кожному. В общині ж всі, хто мав щастя з'явитися на світ Божий, мають право на засоби існування. Переділ підтримує велико-сімейні двори, мов говорить: „плодітесь, множітесь“! Таким чином російська передільна община є своєманітна форма обопільного страхування проти велико-сімейности. Вона ослободжає од одвічальности за непомірне множення і навіть дає премію тим сім'ям, котрі народять на світ більше дітей.

Основним, найбільш важким з народньо хазяйничого погляду, аргументом проти переділів являється ніби-то не вигідність тих змін в окремих хазяйствах, які стоять в залежності од перемін. Уявім собі село, в котрім загальний переділ був зроблений вже давно. Одні двори дуже розрослися і ведуть чисто хліборобське господарство, другі, котрим землі не хватає, приноровилися до бізземелля і одрядили частину своїх робочих сил на сторонні заробітки. Але ось одбувся новий переділ, у великоземельних земля одбирається і передається малоземельним. В наслідок цього дрібноземельні селяне получають зразу стільки землі, що їх всігдашніх робочих сил та інвентаря вже не хватає, від чого рівень господарства понижується. Двори ж, в котрих одбирається земля, мусять в коріні перестроїться на новий лад, частина інвентаря становиться зайвою і збувається за безцінок, а робітники, котрі тільки й знали що сільсько-господарські вжитки, шукають аби прикласти свою працю в інших галузях промисловости, де вони довго ще будуть малокористними, поки не зуміють пристосуватися. Одним словом,

маєте і розтрату народнього капіталу і дуже невідгідне переміщення робочих сил. Та така картина перевероту в господарським ладу села далеко не одвічає дійсности. Забуто один важливий фактор, під впливом котрого малюнок може сильно зміниться. Добра половина, а по деяких місцевостях чуть не всі селяне, орендують землю на стороні, не йдучи на заробітки в городи. А коли так, то весь переверот зведеться до того, що одні двори перестануть орендувати землю, а другі почнуть. Нема, значить, ніякої розтрати капіталу і жодної втрати придбаних довгою працею навиків.

Оборонці общини люблять указувати, що наділяючи всіх землею переділи здійснюють принцип права на труд і спасають Росію од пролетаріату. З цим не можна згодиться. Общинне землеволодіння не може бути радикальним засобом проти збільшення класу людей, примушених одчужати свою робочу силу. Воно не досягає і не може досягти увільнення країни од пролетаріату навіть при тім коріннім переведенні земельної реформи, яке зараз стоїть на знамені соціал-революційної партії. В наш вік коли про соціалізацію фабрично-заводських підприємств нема й мови община ледві чи здібна утворити такі умови існування, за котрі частина житців (населення) не була б примушена найматися продаючи свою працю в чуже підприємство.

Противники общини часто пускали в хід, як дуже сильний, ось який аргумент. Розділяючи землю між усіма нащадками винішніх своїх членів, община наділяє кожного все меншим та меншим клочком землі, бо людність збільшується. Кінець-

кінцем доля кожного буде так мала, що на їй не можна буде вести хазяйство. Право всіх на землю, значить, буде рівнятися праву вмерти з голоду на клочкові землі, якого не хватує, щоб прогодуватися. Та малюнок мужика-общинника, що от-от вже пухне з голоду на клаптику землі, ні якому навіть його доломина не може поміститися, на відношення фантастичний. Так наче селянин, якому дано од общини смужку землі, не міг їй не повинен нізачо друге братися, крім обробки землі. Хіба неможна було, наприклад, одночасне володіння общинними смужками і орендувати землю на стороні, або брати участь в промисловій діяльності і т. и.? Тепер же, коли прирізка землі бізперечно буде, кели на долю кожного общинника достанеться землі як не по трудовій то по крайности по продовольчій нормі фантазіям годі малювати страшні картини.

Переверстка (або переміна пайок, „переміщення полей“) після переділів є друга мішень, котру противники общинного землеволодіння охоче вибирають, для своїх нападів. Не, маючи певности, що учасок землі, котрий хлібороб сьогодні обробляє, буде йому належати і завтра, кажуть вони, переверстка одбиває охоту задовбрювати землю і веде до хижацького господарювання. Нащо дбайливо відноситься до родючих сил землі, навіщо затратувати на поліпшення її працю і капітал, коли нема відома, хто те сложиве, коли завтра задовбрений нині учасок може бути однятий, а натомість по волі більшости одведений

виснажений і нікуди негодящий участок? Міркування ці сурйозні, та не слід збільшувати їхнього значіння.

Коли ми придивимось до життя пильнійше, то переконаємось, що хиткість та непостійність володіння часто не мішає самому турботливому відношінню до землі. Уже проф. Посніков проводив паралель з орендою, котра в багатьох західньо-європейських країнах, зовсім не виключає інтензівних форм сільського хазяйства, а в той же час по степені постійности володіння стоїть не вище общини з періодичними перевертками. Ще яскравіший слідуючий аргумент. Германське законодавство як і новіше російське (закон 29 травня 1911 року). в боротьбі з безплоскістю давно прийшло до того, що дозволяє обмін участками, хоть і не має згоди всіх зачеплених обміном володарів. Відома більшість, а в деяких випадках навіть меншість, получає право домагаться переверстки проти волі останніх, аби зменшити число участків і поліпшити їх розміщення. І от же не чути, аби це арендування і непевність в постійности володіння потягло за собою підвищення рівня сільського господарства.

Далі, часто чуються нарікання, що переверстка не дає робити різні сільсько-господарські поліпшення. Розглянемо в такім разі вплив переверсток на одно з їх, що найчастіше трапляється, на задовбрювання гнойом. В Росії займає величезні простори переліжне господарство. Тут родючість землі обновлюється її довгим одпочинком, ніхто ще не думає про задовбрювання, і переверстки через це не роблять шкоди. З другого боку є в Росії райони, де без задовбрювання обійтись неможливо, де здавна ведеться

трюхпільне хазяйство, де всі хлібороби гній вивозять на степ, бо инакше вони нічого не зберуть. Із цих районів теж не чути, щоб хтось жалівся на переверстки, ніби вони шкодять задобрюванню. Це й зрозуміло: коли здобрюють ґрунти всі, то ніхто не ризикує тим, що його задобрювання пропаде, коли переменять участок. Та є в Росії смуга, відкіля доносяться нарікання на переверстки з боку тих, хто бажає задобрювати свої пайки. Це райони, де не так давно кинули переліжну систему, а за трюхпільля обіходилися без задобрення і тільки під останній час так знесилили ґрунт, що зміна системи хазяйства стала необхідністю. Поперед других зважаються задобрювати свої участки окремі, більше беручкі селяне, і попервах цим піонерам приходиться справді скрутно. Вивозити гній їм не мішають, але й не дають гарантій, що після переверстки задобрена пайка зістанеться за ними. На цій іменно перехідній стадії і спостерігаються ті явища, проти котрих повстають противники общини: перед переверсткою всі перестають задобрювати ниви, охотнійше вивалюють гній в ярки, ніж везуть на степ за десятки верст. Але в міру того, як число передових хазяїв зростає і на бік загноючих землею переходить все більше та більше селян, община починає турбуватися тим, щоб справи поліпшення господарства не ставилося зайвих перешкод, щоб загноєна смуга не попала комусь нетружено. Цього досягають між иншим тим, що, наприклад, як роблять переверстку, то міняють участки між господарями, що вивозили гній, особо, а тими хто не прикладав рук до того—в свою чергу особо. Таким чином, установам для обох груп самостійних

переверсток община наче разриває з'язок міжу передовими і одсталими селянами. Коли ж користь од задобрювання ґрунтів буде зрозуміла більшістю, община починає вже прямо примушувати загнювати одведену їм землю. Виходе, значить, що переверстка не шкодить таким затратам праці та капіталу, котрі робляться всіми і таким, котрі сплачуються в короткий час. Щож до поліпшень, які вище середньої норми і яких хвате на довго, то і тут шкідливий вплив переверсток, може бути ухилений тією чи іншою компенсацією. До цього звичайно община сама і приходе, уживаючи досить складних засобів.

Через те що земля де далі тим дужче дробиться, бо після смерті одного переходе в спадщину до багатьох, бо прикуповуються несуміжні участки, бо одходе земля в приданки і т. д., скрізь стиха та по волі велінням фатума розвинується і не може не розвинуватися черезполосиця, з якою з'язується велика сила економічних незручностей. Можна б через прикупку звести землю в одну межу, та цей шлях непрактичний через те, що суміжники, використовуючи таке бажання, піднімають ціни дуже високо. Те ж не зовсім зручний, рідко досягає цілі, шлях миролюбної згоди. І німецьке законодавство про зведення землі в одну межу дає право більшості землевласників робити переверстку, не потураючи на те, що хто небудь не хоче того. У нас же в Росії до видання закону 29 травня 1911 р., а тепереньки і по мимо того, був і зараз є правильно функціонуючий механізм общинних переверсток, якого основною функцією є знищення черезполосиці. Община більшістю голосів примушує всіх до обміну уча-

стками, тут усунення шкідливої черезполосиці не стріває собі жодних перепон. Ясно, що примусовий обмін участками, має свої вигоди і вони переважають незручності од порушіння спокою володіння. Скасування черезполосиці вартє того, аби поступитися безсрочністю володіння. Опріч боротьби з черезполосністю переверстка, як об тїм було вже згадачо вище, грає підсобну ролю при земельних передїлах. Замісць того, аби гнаться за повною рівноцінністю всіх участків, для чого прийшлося б дуже дробити землю, і ділять лани не зовсім порівно, а потім міняються участками.

Ми простежили аргументи за і проти общини відносно тих її двох функцій—передїлу і переверстки, —які різко виявляють собою общинний принцип і глибше всього чіпають інтересів окремих землевласників, бо обмежують собою *право володіння*. Звернемося тепер до того аргументу проти общини, що ніби-то вона обмежує *свободу користування* надільною землею, бо держиться примусового сівобороту. В тих общинах, де панує примусовий сівоборот, община встановляє систему хазяйства, ділить землю на лани, указує, де сіяти яку рослину,—окремій людині, общинику не лишається жодної самостійности: він робе те, об чім постановлено на сходці більшістю голосів. Отака залежність, що сковує особисту ініціативу, говорять противники общини, не може не задержувати сільсько-господарського поступу. У кого не опустяться руки, як що для того, аби спробувать саме незначне поліпшення, треба переконати більшість односельців іти на риск?

Правда, примусовий сівооборот шкодить початковій стадії несмілих експериментів, через котру неминуче повинно пройти всяке поліпшення. Але і великий землевласник, котрий стоїть поза общиною, ніколи не пробує поліпшення зразу на ланах, а вибере для спроби невеликий участок, що не входе в сівооборот; такий участок може найтися і у селян общинників, наприклад, садиба та городи, котрі не входять в сівооборот. Крім того, де далі тим більше творцями нових способів становляться наукові лабораторії та опитні станції. Для поступу ж сільсько-господарської техніки, щоб переняти ті поліпшення, котрі будуть селянам указані, для переведення в життя випробованих другими поліпшень, примусовий сівооборот не тільки не шкодить, а навіть сприяє. Можливість постановою більшости примушувати відсталу меншість являється зручним механізмом за для переведення в життя нових способів. Цей механізм дає можливість здійснювати плян перемін у всій повноті, не потураючи на перешкоди і небажання відомої меншости поворухнути своїми мозками. Передовий, беручий хазяїн, прихильник нових способів стає палким пропагандістом поліпшень. Яскравим ствердженням тільки що сказаного служить історія поширення сійби трав між селянами центральної Великої Росії.

Оцінюючи значіння залежності індивіда од рішінця більшости, котра утримує окремих хазяїв од перемін в господарстві, треба не забувати, що переміни бувають не тільки на ліпше, але й на гірше. Малоземелля примушує селянина зорать все, що тільки можна. Бідні бувають близькі до того,

щоб порішити пар, та на таке знищення потрібна згода більшости. Більшість же селян розуміючи, що це до добра не доведе, одмовляється од такої новини. Так що гальмувати зміни в хазяйстві селян не завсігди шкідливо. Занадто вже часто переміни трапляються під впливом неодв'язних потреб хвилини і в ущерб тревалости хазяйства. Невигідні боки з'язаности особи общинника відходять на задній план. Зате вигоди стають все більше і більше помітні іменно в тім, що можна обов'язати окремих селян прийняти ту систему хазяйства, яку більшість має за найкращу.

Останнім з головніших аргументів проти общини, найбільш переконуючим для широкої публіки, являється безпосереднє порівняння. Порівняємо,—говорилося чуть не у всіх комітетах про потреби сільсько-господарської промисловости,—результати хліборобської діяльності на надільних землях з тим, як іде хазяйство на землях не общинних. Врожаї на панських землях пересічно вищі, ніж на мужицьких, значить община понижує врожаї. Оборонці общини проти цього аргумента виставляють дуже обгрунтований одвод. Поміщицьке хазяйство володіє більшими капіталами ніж мужицьке. Великий землевласник найме собі управителя з агрономичною освітою. Не треба також забувати і того, що як давали волю селянам, то наділ одводився їм не по їхньому вибору,—пан знав, що собі зоставить. Опріч того наділ часто буває розкиданим, витягнутим ниткою, незручним. Ясно, що коли так змішані причини, то не можна зробити висновку відносно впливу однієї з їх. Як бачимо, безпосереднє порів-

няння панського й мужичого хазяйства не приведе нас до określеного висновку, що до впливу общинного ладу на хліборобство. Не більше дає і друге порівняння. В тих місцевостях, де на ряду з общиною стрівається і подвірче володіння, не помічають різниці в рівні хазяйства на тих і других землях.

Рівняючи вище наведені міркування за і проти общини, міні здається треба визнати, що бути чи не бути общині там де вона вже є, се питання *спірне*. Викоренювать общину нема рації, особливо тепер в пореволюційну добу, коли її хибі можуть бути законодатним шляхом виправлені, чого ні за що не хотіло робить колишнє царське правительство. Але немає приводів і нав'язувати її тому населенню, яке общини не захотілоб.

Столипінське землеустройство. Під впливом революційних подій з'язаних з маніфестом 17 жовтня 1905 року було висунуте на чергу і гостро поставлене питання про селянське землеустройство. Багацько було запропоновано рішениць цієї складної проблеми, але правительство Столипина пішло своєю дорогою. Цілком несподівано, проти дружного опозиційного настрою серед селян та громадянства, уряд видав, в порядку ст. 87 основних законів, указ 9 грудня 1906 р. Цей указ одкрив широкий простір аби ліквідувати общину, цю під той час неблагонадійну особу. Думалось розслоїть цільну, єдину громаду села. Безземельні—щоб такими й zostалися назавжди. Малоземельним не можливо вести хазяйство на участках нижче відомого розміру, а через те вони випустять з рук і те, що зараз мають. У селян же, що мають чималенько то й ще

збільшиться,—вони стануть класом дрібних власників. Будуть заінтересовані щоб держалося приватне землеволодіння і не переймуться соціалістичними ідеями. Нарешті виданий третеіюньською Думою закон про землеустройство 14 червня 1910 року остаточно увів в селянське землеволодіння нові початки, направлені до повного реформування ладу селян-общинників. Ті громади, у яких не було загальних переділів на протязі 24 років, „предполагаются проникшимися индивидуалистическим мировоззрением и признаются перешедшими къ личному владѣнію силою закона“. В громадах же, де одбувалися загальні переділи, кождий домохазяїн, що володіє землею на общиннім праві, може коли вгодно домагатися закріпити її в особисту власність.

Виділ із общини укріпленої землі як частини домохазяїв, так рівно і „разверстаніє“ всеї площі общинного землеволодіння приводило до індивідуального володіння трьох категорій. *Одрубне* володіння зводило добру землю до одного місця, а вигони та невіддя лишались в спільнім (без зміни долів) володінні. Домохазяїн, як жив, так і далі остався жити в старім гнізді, не перебираючись за околицю села. Така найбільш розповсюджена форма столипінськві приватної власности. При одводі *хуторів*, як ниви так і інші угіддя і неудобства зводились до одного місця, в спільнім володінні нічого не лишалось. Селянин виселявся з села в степ, в одинацтво, на хутір, покинувши роками насижене рідне кубло. Хутірська форма землеустройства найбільше одвічала ідеалам індивідуального володіння, але що до кількості не може й не получила широкого роз-

повсюдження. Трудно знайти зручне для хутора місце, морочлива мінба одних угодій на другі і, наприкінці, самотнім не всякий може жити. Опріч того всі інтереси селянина, кінець кінцем, з'язані з селом; вирушивши на хутір трудно звідти користуватись такими культурними благами, як школа, медична допомога, товариська крамниця і т. п. Подумать тільки, як тяжко за наших сніжних заметів, за нашої непролазної грязюки і бездоріжжя добуться з одного хутора на другий, коли вони розкидані десь в степу. Нарешті, третьою категорією столипинського приватного володіння являлись *посілки*. Із одної громади, як юридичного цілого, виділялась частина і так повставало нове самостійне і незалежне од попереднього юридичне ціле. Його земельні простори вимежовувались особо, при чім під садиби нового посілку розбиваються відповідні місця, на котрих ті, що виділяються, будуть строїться і потім селиться. Добрі землі давалися в окремім одрубі, незручні і вигонні угіддя одводилися в спільне володіння нового посілку. З'єднуючи в собі достоїнства першої категорії індивідуального володіння і уникаючи недосатків другої, ця третя, посілкова, категорія володіння, що стрівалася ще рідче ніж хутірська, находила собі нежданих прихильників—міжу дуже розповсюджених на Україні—ріжних сектанських груп. Підбиралася купа селян—штундистів, старовірів, молокан чи яких инчих і охоче тікала од инаковіруючих, рада офіційно влаштуваться по своєму. Після однієї розрізки в натурі $7\frac{1}{2}$ тисяч десятин общинної землі с. Арнаутівки, Єлисаветського повіту було нарізано 1279 одрубів, 20 хуторів і 6

посілків. Це в деякій мірі може служити доказом пропорціональності столичинських форм індивідуального володіння.

Підсумки столичинського землеустройства. За часи діяльності землеустроїтельних комісій, з 1906 і по 1 січня 1915 року,—більш пізніх офіціальних відомостей я не маю,—число домохозяїв крестян (общинників і необщинників), що клопотали про землеустройчу допомогу, досягло—5.793.540 чоловік. А як в 47 корінних губерніях Европейської Росії, де існували комісії, живе біля 12 мілійонів налічних крестянських дворів, то значить за 8 років намірилось дробити ту чи иншу зміну в своїм землекористанні майже половина крестянства. Це свідчить об тім, як ще до революції 1917 року дуже достигли в нашій хліборобській країні питання земельного устройства і наскільки справа складна нині, коли йде діло про корінну реформу. Із загального числа дворів—5.793.540—про індивідуальне землеустройство клопоталися (общинники і необщинники—знов на жаль статистика відомства землеустройства цього не поділила) 2.816.483 або 48,6%, а останні 2.977 057 домохозяїв, або 51,4%—про поліпшення користування землею, про розділ на часті однопланних сіл і т. д.

Проекти земельних одводів і разверсток закінчено обмежуванням в натурі на площі 21.889 388 десятин, що належать 2.536 326 домохозяевам, тобто получило задоволення 43,8% всього числа прозьб. Індивідуальних (єдінолічних) володіннь за весь цей

час нарізано поверх 1.252.000, що мають загальну площу в 12.553.000 десятин. Це складає біля 10% загальної кількості налічних крестянських дворів в районі діяльності землеустройчих комісій.

Найбільшого розвитку індивідуальна власність получила в південних губерніях, де людність здається більш індивідуалістично настроєна (згадаймо досить розповсюджену помовку: що гуртове, те чортове), ніж великоруська. В міру ж того, як посуваються на північ, кількість новозаснованих хуторських і одрубних хозяйств зменчується.

З окремих губерній більш усього хуторів та одрубів нарізано там, де часто стрівається подворна форма володіння, або де в общинах почали брати верх індивідуальні риси над общинними і де, наприкінці,—(особливо це стосується до бувших панських крестян)—часті підупавші, або штучні форми общинного володіння, а саме: на Катеринославщині вимежовано 74.495, або 25% загальної кількості крестянських дворів в губернії; на Харківщині—71.333, або 17,8%; на Самарщині—66,567, або 18%; на Херсонщині—59.689, або 18,4%; на Саратовщині—45.361, або 11,7%; на Полтавщині—42.909, або 8,7%. Найбільший середній розмір індивідуальних володінь падає на губернії з дешевою, невисокої якості землею—Олонецьку—50,3 дес., Астраханську—29,5 дес., Самарську—22,6; а найменший розмір хуторів і одрубів падає на Полтавську—4,7 дес., і Поділля—3,0 дес. Що до розверстанія земель цілих сел не можна не одмітити, що 2693 домохозяїна по 130 селам скористались залишеним їм законом 29 травня 1911 року правом зостатися в общині і та земля, що

ім належить, в кількості 18069 дес., одведена в общинне їх користування.

Як виникала чимала кількість крест'ян-собственников надільні землі вийшли в спільний громадянський оборот, стали купуватися і продаватися. Головніший контингент продавців складають крест'яне, що одбилися від сільського хазяйства, потім переселенці і, нарешті, малоземельні домохозяева, що ліквідують своє господарство, бо на малім клаптеві далі його вести або зовсім не можна або не вигідно. По відомостям на 1 травня 1913 року, що є в міністерстві внутрішніх справ і котрі перевірені по даним архівів старших нотаріусів окружних судів, число продавців надільних земель—581012, а число покупців—554505, тобто тільки трохи менше числа продавців.

Ми знаємо, що революція 1917 року несе землю селянам. Од кого б вона ни була одібрана і як би там її не було взято—дурно чи за викуп—вся земля поверх трудової норми забирається і відходе в єдиний український краєвий земельний фонд, в розпорядження Української Центральної Ради. Ми умісне сказали в єдиний, бо тільки при цій умові хлібороби будуть планомірно і більш-менш однаково по всій Україні наділені землею, а не вийде так, що одним достанеться дуже багацько землі, геть більш ніш слід, а другі, коли біля їхнього села не трапиться одібраної поміщицької, монастирської чи якої иншої землі, нічого не достанеться! Після цього перед нашою українською владою виступає не легке завдання: наділити землею безземельних та малоземельних се-

лян і серед їх, аби не впала загальна „производительность“ сільсько-хазяйничої продукції, в першу чергу дати землю тим, хто вміє порати її краще за других. Наділити треба негайно. Селяне не можуть і чого доброго не стануть довго ждати! Ім треба дати землю по тому чи іншому закону, аби вони не захвачували її самочинно!

Партія соціалістів-революціонерів та селянська спілка, які по всіх даних будуть мати більшість як в українських так і в загально російських установчих зібраннях, лишаються вірними традиціям старого народництва і мають наділяти селян землею на принципі соціалізації. Що ж то означає?

Соціалізація не соціалізм.

Поперед всього соціалізація то не значить ще соціалізм. Не буде гуртового інвентаря, не буде гуртової обробітки нив—ни оранки, ни волочінки, ни сійби, ни косовиці, ни гарманування, зібраний хліб сипатиметься не у обчеські закрома, а в комору кожного хазяїна, не буде й громадського його розподілення. Земля, як польова так і та, що лежить під городами, ліси, вода по світогляду соціалістів-народників, як світ сонця, як повітря, переходе у власність всього працюючого люду. Тільки доки ще нема соціалізму відповідний інвентарь (орудія производства), сільсько-хазяйничі будівлі і хати лишаються у власности кремих селян. Значить ни громадського вироблювання а ні громадського розподілення виробівне має.

Соціалізація—община.

От же соціалізація земель є переход земель з приватної власности в громадські руки. Соціалізація є тільки користування землею з краєвого земельного фонду, кори-

стування *вільними* общинами нині безземельних та малоземельних хліборобів, які роблять своїми власними руками без наймитів і які, в залежності од зміни семейного составу, час од часу переділяють площу на наличного робітника. Соціалізація, другими словами, є не що инше, як та ж російська передільна община, про яку весь час йшла мова попереду тільки зреформована та більш демократизована. Чи добре ж буде отака форма користування землею для наших українських хліборобів? Чи соціалізація та буде їм до вподоби? Другими словами чи гаразд буде, як дамо землю селянам на общиннім праві.

Приватна власність. До цього часу самою поширеною, майже виключною, формою землеустроювання в Російській державі була нарізка земель у власність. Вище ми бачили, що за вісім років работ землеустроительных комісій нарізаної індивідуальних володінь поверх 1.252.000, що складає біля 10% загальної кількості дворів. Вдуматься тільки: за 8 років, натиснувши весь, який тільки можна було, землеустроючий апарат, нарізано індивідуальних участків 10%. Коли б, значить, устроювать по такій же системі і нині селян, даючи кожному хоч би й не у власність, а в користування небізпремінно окрему обмежовану пайку (одруб), то таке землеустроюство мусить розтягтися, як не на 70, то на добрих 50 літ. Че будуть наші хлібороби так довготерпеливі? От же через одні технічні умови вже така форма земельного устрою не можлива. Але опріч того столипинське землеустроюство, яке ми розглянули раніш, дало ті три форми одвода землі, котрі цілком непідходящі для нашого часу,

бо і хуторі, і одруба, і посілки—всі вони були і є типами „священної и неприкосновенной частной собственности“.

Марно б було і навіть дуже небезпечно ставити нині собі завданням знищення разом з великою й дрібною поземельною власністю. Такий замір викликав би дуже багацько зайвих ворогів революції, котрих і біз того у неї досить, викликав би серед нашого ж брата селянина. Таку власність не треба чіпати, тільки слід їй поставити перепони до дальшої розвою. Слід направити її на стежку повільного, ні для кого не болючого вимірання. З краєвого ж земельного фонду, на мій погляд, не слід давати землю у власність навіть в тім разі, як би окремі селяне чи групи хліборобів того навіть добивалися. Треба наближатися до соціалізму, а не знов робити ступінь назад! Менжувати землею далі вже не допустимо, не повинно бути на землю куплі—продажі, землю треба розкріпостити, вона повинна бути вільною, нічиєю, Божою! Порядкувати нею повинні колективи, гуртом, а засівати, користуватися землею—повинен трудящий люд. Як же все таки перевести оте гуртове порядкування землею?

Колективна власність. Досі на світі, як і в нас на Україні, було і є дві форми найбільш розповсюдженого колективного гуртового розпоряджіння землею: на спільнім (общемъ) праві, коли володіють в незмінних долях, і на общиннім, коли розмір участі в землекористуванні час од часу змінюється в залежності од зміни числа членів общини. В Росії в величезній більшості трапляється общинна форма. Навіть і в нас на Україні, де община не так часто

трапляється, як у Великоросії, общинної форми володіння досі далеко більше, ніж форми „общей собственности“. Остання форма менш життєва і не на стільки гнучка, щоб обійтися біз догляду опекунів від держави. В цім вона як є протилежна общині, яка вся збудована на самодіяльності її членів і яка має свій, тільки їй присущий, віками налажений і узаконений правом „уравнительно передѣльный механизмъ“. Переділи і переверстки, які розвивалися в гущі самого народу, що вирости, як ми показали, поперед, цілком органічно,—дають багацько повчального і є надійні засоби упоратися з землею як найшвидче, як найпростійше, та як найдешевше. Дайте тільки землю на гурт і хай він буде не купою собственників, а вільною земельною общиною і після того не треба жадних опікунів. Община роздасть землю сама. Кому впаде не щасливий учасок те через короткий час вирівняє переверстка! Прибуде нових членів община зроби переділ на ново. Тут діло обійдеться біз землемірів, біз межових знаків та копців, все зробиться і скоро і просто і головне само собою без участі держави та тих грошей, яких у неї під цей час немає.

*Аргументи
pro et contra.*

Нам скажуть: общини на Україні мало; в шести губерніях вона стрівається рідко. В Херсонській же, Харьковский та Катеринославській губерніях хоть її

і більше ніж інших форм землеволодіння, та проте мало де заховалися переділи, функціонують тільки переверстки. А раз чуття урівнітельності гіпертрофу-

валося, (завмерло) то й духа общини там не живе і він нашому хліборобові не зрозумілий. Правда, в шести губерніях община трапляється рідко, все ж трапляється, про неї селяне чули, тоді як всяка инша форма колективного земельного устрою буде абсолютно новою для всіх селян. Вірно і те, що в тих трьох губерніях, де общини зараз найбільше переділів траплялося рідко, але чого вони скрізь не одбувалися? Того, що проти переділів, як соціалістичної особливості общини, старий царський уряд було повстав всею силою свого насильственного апарату. Приказано було їх недопускать, а де одбудуться, то щоб повітові з'їзди земських начальників та губернські правління приговори об тім одміняли. Зрештою, що дух общинности не чужий нашому селянству про те красномовно свідчить переселенський рух. Ніякі губернії не дали Сібірі більше переселенців ніж українські, а тим часом там землі вони получали за самими рідкими винятками на общиннім праві.

Нам скажуть, що найбільше вийшло з общини під час столипінського землеустрою селян України: на Катеринославщині, Харьківщині, Херсонщині та Полтавщині. От же, щоб не говорилося про насильства столипінського землеустрою, одначе це свідчить, як велика тяга наших селян геть з общини. Хлібороби нею не дорожать і в любий мент готові розстаться з общиною. В їхній псіхиці мовляв немає куточка общинности, бо в українських губерніях община не пройшла всіх тих змальованих нами вище станів розвитку і зросту, які пройдені общиною Великоросії та які і зараз проходить община Сібірі... На те можемо дати таку відповідь. Община

для царського режиму завжди здавалась революційним знаряддям начиненим соціалістичним духом, через те вона завжди була під підозрінням, до неї завжди відносилися вороже, її ніколи і ніяк не реформували, навпаки дбали про те, аби її кращі сторони убить, основи споганить, і взагалі життя в її зробити не можливим. Це і вдалося, атмосфера общинного життя була така важка, що в її люде задихалися і хоть на гірше та инше, а тягли геть з общини. Потім через адміністративні заборони переділів місцями земельних наділів позбивалося в руках „сильныхъ мужичковъ“ по декільки і такі „хозяйственные мужички“ де вже там дорожили б общиною! Вони дорожать тільки не общиною, а захопленням куском землі, більшим ніж на який мають право і спішать мерщій розстатися з общиною заховивши з собою й зажиту земельку. Переділ бо їхню землю переполовинив би. Навпаки всі ті, хто мав тільки наділ і менше одного наділа звичайно оставалися вірними общині до кінця.

З приведених нами аргументів за і проти общини видно, що хоть де які боки її і викликають нарікання, але все ж багацько в її і біздогання сторін. І наділ землею на общиннім праві не буде селянам так вже силомиць нав'язаний, як думають вороги соціалізації землі у нас. Той, хто каже про силкування *тут*, являється ворогом і всякої иншої колективної нарізки землі хліборобам, бо всяка така форма являється для селян новою і про всяку таку форму, коли хочте, можна сказати що вона нав'язується селянам, бо в хліборобській психіці немає та й не могло бути для неї приготованого ґрунту.

Нами указано вище, що поземельна власність на всім світі простувала в напрямкові од колективних форм до індивідуальних, що вся людськість дуже індивідуалістично настроєна. В комунах політичних засланих соціалістів слова „мое“, „твое“ ніяк не виводилися. Молодий син хлібороба нашого живе при батькові доки не побереться, як тільки ж оженився, зараз йде на одділ. Йому хочеться мати хоть трошки, та свого, все бо „що гуртове, то чортове“. Нам укажуть на все те притиснувши, що в протилежність великоруському український селянин далеко більший індивідуаліст, як же давати йому землю в общині? Справді, це говорило б сильно проти общини, другими словами, проти соціалізації, як би при таких способі не оставалось виходу індивідуальному нахилу хліборобів. Адже ж землею користуватися будуть не цілими комунами, общинами, гуртами, кооперативами. То було б добре! Та в масі наші люде до того ще не дорозвилися. Общинною землею будуть споживати індивідуально. Тоб то відома площа оддається селянам, а вони розділять її між собою так, як їм здається кращим. По заведеному в українських общинах порядку кожний хозяїн наділяється участком землі з усіх угоддів, що маються в розпоряджінню общини. Таким чином община наша носить в собі уступку індивідуалізму наших селян і не йде проти їхніх навиків.

Вважаючи необхідним передачу землі селянам негайно, зважаючи на технічні труднощі здійснення тієї передачі, я гадаю, що перехід землі селянам на общиннім праві є один з найкращих способів, а може і єдиний, провести земельне устрйоство не одсуваючи

його на далі, перевести його як найшвидче, найпростійше та найдешевше.

Є змога використати вже готові багатовікові, випробовані, народом витворені і пристосовані, хоть і для примітивного, а все ж таки колектива, земельні закони, котрі при устроєнні на інших засновах ще треба укласти, що робиться не так то скоро і не так то легко, як те здається не фаховикам. Законодавством про общину тим охитніш можна задовольнитись, що згідно з ним, як те зазначено нами з самого початку, общинною землею можна користуватись, як окремим селянам нарізно, так і гуртом. Таким чином, без жадних труднощій широко одкриваються двері і для гуртової, більш чи менш соціалістичної, обробки землі в якій будь формі: кооперативній чи комуністичній.

На протязі останньої сотні літ по всьому світу траплялися числені спроби обробляти землю гуртом, та на жаль наслідки цього ідеалістичного захоплення занадто скромні: нині всього на світі в комунах біля десяти тисяч чоловік, а в хліборобських артілях той ще менше. Розуміється в міру наближення до соціалізму всякі колективні та комуністичні форми хазяйнування будуть збільшуватись. В наш же час в широких розмірах їх дуже тяжко здійснити, хоч вони надзвичайно бажані. На їх, на цих доки що не числених соціалістичних формах, вибранці шукачі нового життя будуть серед трудящого рядового люду вести перед, показуючи шлях до щасливої будучини. Община цьому не тільки не шкодить, а як найкраще сприяє.

Книжки толо-ж автора:

1. М. Шаповал, як поет. Київ, 1917. Ціна 75 к.
2. Переселення в Україну. Ціна 5 коп.
3. Про переселення в Америку в Український край. Ціна 5 коп.
4. Про переселення в Україну Схід. Ціна 15 к.
5. Переселення в Західній Схід. (Має сім ма-люнків). Ціна 8 коп.
6. Про переселення в Степовий Киргизський край. (На Сірий Килим). Ціна 7 коп.
7. Про пісок Полтавщини та їх застосування (Має 14 малюнків і одну карту). Ціна 15 коп.
8. Береміновська Вулиця. Київ, 1913. Ціна 15 коп.
9. Про автономію України в федеративній Росії. Ціна 30 коп.

Друкується:

1. Роль одшени в майбутній земельній реформі.
2. Виправлення Юридико-списковий лист.

Товарний склад видана у Київі в крайній коморі-
та-ва „Рос“, Володимирська вулиця № 42, та в „Кри-
їсній книгарні“, Безаківська № 8.

904 1, 23 (1986)

РЛ

3975

Книжки того-ж автора:

1. М. Шаповал, як поет. Київ, 1917. Ціна 75 к., з нотами 1 карб. 25 коп.
2. Переселення та українство. Ціна 5 коп.
3. Про переселення на Амур та в Усурійський край. Ціна 5 коп.
4. Про переселення на Далекий Схід. Ціна 15 к.
5. Переселення в Західний Сібір. (Має сім малюнків). Ціна 8 коп.
6. Про переселення в Степовий Киргизький край. (На Сірий Клиш). Ціна 7 коп.
7. Про піски Полтавщини та їх задобрювання. (Має 14 малюнків і одну карту). Ціна 15 коп.
8. Веремійовська Буча. Львів, 1913. Ціна 12 коп., або 30 сот.
9. Про автономію України в федеративній Росії. Ціна 30 коп.

Д р у к у ю т ь с я:

1. Роль общини в майбутній земельній реформі.
2. Вмiняємiсть. Юрiдико-соцiологiчний дослiд.

Головний склад видань у Києві в крамній коморі
т-ва „Час“, Володимирська вул., № 42, та в „Укра-
їнській книгарні“, Безаківська № 8.

39752

О. Мицюк.

ОБЩИНА ТА ЗЕМЕЛЬНА РЕФОРМА.

Ціна 65 коп.

Львів. Бібліотека
АН УРСР

Л у б н і.

Друкарня Б. Левітанського, буд. Шемета.

1917.